

ابعاد و معیارهای طراحی شهری انسان‌مدار با تأکید بر کیفیات محیطی فضاهای شهری (نمونه موردی: مرکز تجریش تهران)

اصغر مولائی

استادیار دانشکده معماری و شهرسازی، دانشگاه هنر اسلامی تبریز، تبریز، ایران (نویسنده مسئول)

A.molaei@tabriziau.ac.ir

تاریخ پذیرش: [۱۴۰۰/۱۲/۲۵]

تاریخ دریافت: [۱۴۰۰/۱۱/۱۴]

چکیده

اهداف: هدف این نوشتار، تبیین جایگاه انسان در طراحی شهری و ابعاد و کیفیات‌های طراحی شهری انسان‌مدار و ارزیابی آن در محدوده میدان تجریش تهران است

روش‌ها: این پژوهش با رویکرد کمی و کیفی و روش تحقیق توصیفی و تحلیلی و پژوهش میدانی است که در بخش‌های نظری و میدانی، با کاربردهای شیوه‌های مطالعه اسنادی و کتابخانه‌ای، توزیع پرسشنامه و تحلیل آماری و کیفی آن و برداشت‌های میدانی انجام شده است.

یافته‌ها: طراحی شهری دانش، هنر و حرفه‌ای است که ساماندهی کیفیات محیطی عرصه‌های شهری و همگانی بیرونی موضوع آن است. این رشته می‌تواند تمایلات و رویکردهای متفاوتی را در ابعاد فنی، سیاسی، مدیریتی، علمی، اجتماعی داشته باشد. جایگاه انسان در هر کدام از رویکردهای طراحی شهری می‌تواند بسته به مبانی آن رویکرد متنوع باشد. رویکرد مدرنیستی به انسان، شهر و طراحی شهری، جایگاه انسان را به پدیده‌ای فنی و جهان‌شمول بدون توجه به ابعاد اجتماعی، فرهنگی و زمینه‌های بومی تقلیل داد.

نتیجه‌گیری: نتایج این پژوهش بیانگر آن است که طراحی شهری انسان‌مدار، مطالعه و طراحی عرصه‌های عمومی و همگانی به‌منظور ارتقاء بخشیدن به کیفیات‌های محیطی به‌عنوان محملی برای کمک به شکوفایی انسان‌هاست و کیفیات‌های آن برای کاربردها در برنامه‌ریزی و طراحی شهری عبارتند از: هویت و خوانایی، پایداری زیست‌محیطی، پایداری اجتماعی - فرهنگی و اقتصادی، ایمنی و امنیت، کارایی و تنوع، پیاده‌مداری و سهولت دسترسی، پیوستگی و یکپارچگی، تناسب و مقیاس انسانی، آزادی، انعطاف‌پذیری، سرزندگی، جذابیت و غنای حسی، عدالت. در نمونه مورد مطالعه، مرکز تجریش تهران، با زمینه‌های ارزشمند طبیعی، تاریخی، اجتماعی و فرهنگی، مسائل و مشکلات متعددی به‌ویژه در حوزه فضایی و ترافیکی داراست. تحلیل این محدوده، با تکنیک سوات و کیفیات‌های مذکور می‌تواند به خلق فضاهای شهری و محیط‌زیست انسان‌مدار منتهی شود.

واژه‌های کلیدی: طراحی شهری انسان‌مدار، معیارهای طراحی شهری، کیفیات محیطی، فضای شهری، مرکز تجریش تهران.

مقدمه

طراحی شهری به‌طور عام رشته - گرایشی از فرارشته (حوزه) شهرسازی است که با کیفیات محیطی سروکار دارد. در سلسله‌مراتب رشته‌ها طراحی شهری بعد از برنامه‌ریزی شهری و قبل از معماری قرار گرفته و خلاء مابین این دو رشته را پر می‌نماید. طراحی شهری می‌تواند گرایش‌ها و تمایلات متفاوتی داشته باشد. طراحی شهری می‌تواند گستره‌ای از خیال تا واقعیت و نقش‌های تکنوکراتیک، خنثی، انفعالی، خیال‌پردازانه، سیستمی (علمی)، سیاسی و فعال را داشته باشد [۱]. این رویکردها در قرن اخیر تأثیرات اساسی در ساختار شهرها و زندگی جوامع داشته است. به‌عنوان مثال مدرنیست‌ها با رویکرد فنی و تکنوکراتیک، نگاهی جهانی به انسان و محیط زندگی انسان‌ها داشته‌اند. نسخه مدرنیست‌ها برای تمامی شهرها یکسان و برگرفته از مصوبات کنگره‌های سیام، به‌ویژه منشور آتن، بوده است. منشور آتن تمامی شهرها را در چهار بُعد کار، زندگی، حمل‌ونقل و فراغت تقسیم کرده است. در اثر این نوع نگرش به انسان و شهرها، ابعاد اجتماعی، فرهنگی، طبیعی شهرها نادیده گرفته شده و صدمات و ضربات اساسی به هویت شهرها وارد آمد؛ بنابراین ضروری است تا با نگاهی جامع به طراحی شهری و رویکردی انسان‌مدارانه به شهر و طراحی شهرها، در جهت بازشناسی شهر و طراحی شهرها کوشید.

با توجه به گسترده بودن تعاریف شهر و تنوع این تعاریف، به چند تعریف مهم و نتیجه‌گیری از این تعاریف بسنده می‌کنیم: لوییز مامفورد، شهر را از دیدگاه اجتماعی می‌نگرد. به‌زعم وی شهر چارچوب فیزیکی برای فعالیت‌های اقتصادی و معمولی خانگی و از طرف دیگر جایگاه سنجیده‌ای برای مبعناترین اعمال و اشتیاق‌های پالایش‌یافته‌ی فرهنگ انسانی است. از نظر وی واقعیت‌های اجتماعی، فی‌نفسه امور اصلی و اساسی هستند و سازمان فیزیکی شهر، صنایع و بازارهایش، خطوط ارتباطی و آمدوشد آن می‌بایست در خدمت نیازهای اجتماعی قرار گیرند. برجسته ساختن زندگی جمعی و گسترش قلمرو مفهوم انسان به‌نحوی که در نهایت هیچ عمل، برنامه و هیچ حرکتی از ارزش‌های انسانی تهی نباشد و یا در کمک متقابل به شهروند و جامعه دچار کاستی نشود [۲]. ادموندیکن (۱۹۷۳) شهر را مانند ارگانسیم درخت می‌داند؛ در دل دانه نیرویی است که سبب می‌شود یاخته‌ها، بر طبق نظم لازم برای ارگانسیم، مجتمع یاخته را تشکیل دهند. پشتوانه بیان شهر باید توان تأثیرگذاری و رشد داشته باشد. تنه درخت را که معبر حرکت هزاران مجراست و شاخه‌شاخه می‌شود و مواد شیمیایی لازم را به برگ‌ها می‌رساند، می‌تواند به نظام حرکتی شهر، تشبیه کرد. آب نقش وسیله نقلیه‌ای را دارد که مواد شیمیایی را به برگ‌ها می‌راند و خود بخار می‌شود به هوا می‌رود، نقطه تبدیل آب به بخار نقطه‌ای است که گل‌ها و میوه‌ها تکامل می‌یابد؛ بنابراین در شهرها نقاط تلاقی شبکه‌ها باید در طراحی مورد تأکید خاص قرار گیرد و از طراحی غنی برخوردار باشد. یکی از بزرگ‌ترین دستاوردهای بشری ساخت شهر است. شکل شهر همواره شاخص بی‌رحم درجه تمدن بشر بوده و خواهد بود. شهر حاصل عملی ارادی است و می‌توان اراده انسان‌ها را آنچنان بر شهرهایمان حاکم کنیم تا شکلی که به خود می‌گیرد، معرف راستین عالی‌ترین آمال تمدن ما باشد. شهر، هنر مردم است، تجربه‌ای است مشترک، جایی است که هنرمند با بیشترین تعداد تحسین‌کنندگان بالقوه خود روبرو می‌شود [۳].

از دیدگاه نظریه‌پردازان رشته علوم اجتماعی؛ "شهر زیستگاهی است انسان‌ساخت و در زیر یک قدرت سیاسی مشخص که تمرکز جمعیتی نسبتاً پایداری را در خود جای می‌دهد، فضاهایی ویژه بر اساس تخصص‌های حرفه‌ای به وجود می‌آورد، تفکیکی کمابیش مشخص و فزاینده میان بافت‌های کاری و مسکونی ایجاد می‌کند و فرهنگی خاص را به‌مثابه حاصلی از روابط درونی خویش پدید می‌آورد که درون خود، خرده‌فرهنگ‌های بی‌شماری را حمل می‌کند" [۴]. از نظر بُعد زمان، شهر پدیده است آغاز شده از زمان گذشته که دربردارنده فضای زمانی وسیعی است و در پیوندی همه‌جانبه با وقایع ازمنه پیشین قرار دارد [۵]. از این‌رو شهر ارتباط تنگاتنگی با فرهنگ و تمدن، تاریخ، اسطوره‌ها و افسانه‌ها، ویژگی‌های محیطی، صنعت، تجارت، کار و ... داشته و به‌طور کلی مفهومی جامع و پویاست. همچنین بدیهی است که شهرها در طول زمان از لحاظ مدیریت، فرم، اندازه، جمعیت، منابع و ... تغییر کرده و در راستای عوامل تأثیرگذار اقلیمی، سیاسی، فرهنگی، اجتماعی، نظامی، اقتصادی، صنعتی و ... وضعیت متفاوتی را کسب می‌نماید و یا برعکس. همین تنوع عوامل تأثیرگذار و تغییرات است که تعاریف گوناگون شهر را موجب می‌شود.

در طول سال‌های اخیر، تلاش‌های گوناگونی از زوایای مختلف برای تعریف طراحی شهری و ارائه کیفیت‌های و ویژگی‌های آن انجام گردید که علیرغم تنوع و گستردگی، اختلاف بسیاری را شامل می‌شود. چراکه اغلب پژوهشگران با تأکید بر رویکردی خاص یا تمرکز بر

مسائل موضوعی یا موضوعی خاص همچون مسائل زیست‌محیطی، مسائل بافت‌های تاریخی و فرسوده، مسائل فضاهای ناامن و مسائل حمل‌ونقلی، تعاریف و ویژگی‌هایی را برای طراحی شهری ارائه نموده‌اند که اغلب از جامعیت لازم برخوردار نیست و تمامی ابعاد لازم را برای مطالعه و طراحی شهری یک موضوع و یا موضع یا پوشش نمی‌دهد؛ بنابراین مسئله اصلی این پژوهش عبارت است از اینکه پژوهش‌های طراحی شهری از تعاریف و کیفیت‌هایی جامع‌و‌مانع برخوردار نیستند و این امر به‌ویژه در مطالعه شهرها و فضاهای شهری ایران قابل ملاحظه و مشهود است. چنانکه در اغلب موارد، کاربست این ابعاد و کیفیت‌ها در عمل موجب رویه‌ها و محصولات غیرپاسخده و نامطلوب از جمیع جهات می‌شود.

این پژوهش با هدف "تحلیل و بررسی تبیین جایگاه انسان در طراحی شهری و ابعاد و کیفیت‌های آن" است؛ در این راستا مهم‌ترین سؤال تحقیق عبارت است از این که کیفیت‌های طراحی شهری انسان‌مدار و راهبردهای ارتقای آن کدامند؟ در مطالعه حاضر در ابتدا واژه شهر، انسان، انسان، انسان‌مداری، طراحی شهری و طراحی شهری انسان‌مدار در پژوهش‌ها و منابع مختلف ارائه و سپس به جمع‌بندی ابعاد و معیارهای طراحی شهری انسان‌مدار پرداخته و سپس این معیارها در مطالعه موردی میدان تجریش استفاده و تحلیل شده است.

روش تحقیق

این پژوهش با رویکرد کمی و کیفی و روش تحقیق توصیفی و تحلیلی و پژوهش میدانی است که در حوزه‌های موضوعی-موضوعی، با کاربست شیوه‌های مطالعه اسنادی و کتابخانه‌ای، توزیع پرسشنامه و تحلیل آماری و کیفی آن و برداشت‌های میدانی انجام شده است. پرسشنامه‌ها در دو بخش برای خیرگان و مردم تهیه و توزیع شد که در تعیین تعداد آنها از اشباع نظری نتایج استفاده گردید. به‌طوری‌که بعد از تداوم نتایج تکراری و اطمینان از جامع بودن نتایج حاصله به تحلیل آماری و کیفی پرداخته شد. پرسشنامه متخصصان به تعداد ۳۵ نفر بین اساتید و پژوهشگران طراحی شهری و صاحب‌نظران این حوزه و پرسشنامه مردمی به تعداد ۱۲۰ نفر توزیع گردید. نتایج پرسشنامه جمع‌بندی شده و در قالب مؤلفه‌ها و معیارها لحاظ شده است. سپس عوامل تبیین و تدقیق شده توسط صاحب‌نظران، به‌صورت کامل تر و مجزا بررسی شده و معیارهای ارزیابی و تأثیرگذار بر هر محور تبیین شده؛ و درنهایت چهارچوب پژوهش تدوین گردیده است. در بخش دوم از پژوهش، نمونه‌های موردی، معرفی و چهارچوب تحقیق در نمونه‌ها به آزمون و ارزیابی گذاشته شده است.

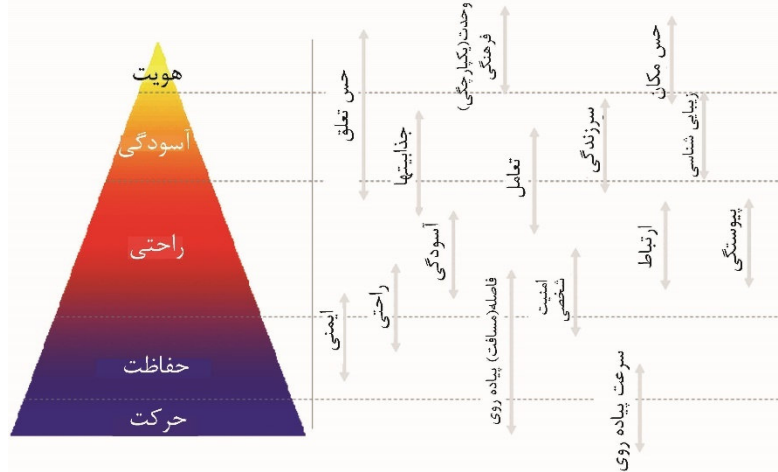
مبانی نظری پژوهش

انسان‌مداری

بدیهی است که باید قبل از برنامه‌ریزی و طراحی برای هر مجتمع زیستی به‌ویژه شهر به شناخت و تحلیل ساکنان و کاربران آن مکان و نیازهای مادی و معنوی آن‌ها و فهم درست ارتباط میان کالبد شهر با این مفاهیم پرداخت؛ زیرا عدم توجه به این امر در دوران "نوگرایی" باعث شده است تا شهرها وضعیت نامطلوبی را داشته باشند. واژه‌هایی که با واژه انسان تداعی می‌شوند معمولاً "بشر، آدمی" و ... هستند. شناخت عمیق این مفاهیم و ارتباط آنها در طراحی شهری می‌تواند مفید و مؤثر واقع شود:

به‌طورکلی انسان به‌عنوان موجودی اجتماعی و فضاهای شهری به‌مثابه محل تعامل اجتماعی روابط مهمی می‌توانند داشته باشند. انسان دارای سلسله‌مراتبی از نیازهای متنوع است که به‌زعم مازلو این نیازها بر پایه عوامل محیطی، فیزیولوژیکی، روانی، اجتماعی و یا مجموعه‌ای از این عوامل است. جان لنگ نیازهای انسان را در دو دسته نیازهای ابتدایی و نیازهای ادراکی قرار می‌دهد: الف) نیازهای ابتدایی: بقاء، ایمنی و امنیت، شناخته شدن، تماس اجتماعی، تعلق، مشارکت، هویت نمادین، اعتمادبه‌نفس، شأن، احترام، رشد و ... ب) نیازهای ادراکی: ادراک، زیبایی‌شناسی، خلاقیت، لذت بردن و ... کارو و همکاران این نیازها را در فضاهای شهری به‌صورت زیر طبقه‌بندی نموده‌اند: ۱- راحتی ۲- آسودگی ۳- حضور غیرفعال در فضا ۴- حضور فعال در فضا ۵- کشف [۶]. زندگی پیاده می‌تواند طیفی از نیازهای انسان از ایمنی، راحتی تا زیبایی‌شناسی و حس تعلق و حس مکان را می‌تواند تأمین نماید (شکل ۱) [۷]. در دیاگرام شکل ۱ سلسله‌مراتب نیازهای پیادگان در پنج سطح (حرکت، حفاظت، راحتی، آسودگی و هویت) و هر سطح متشکل از زیرشاخه‌های فرعی تر معرفی شده است. از این رو می‌توان گفت که فضاهای عمومی بستری مناسب برای تأمین برخی نیازهای انسان از قبیل تماس اجتماعی، تعلق، شناخته شدن، مشارکت

است. از طرفی دیگر حضور در فضاهای شهری به منظور فوق باید به صورت پیاده بوده و انسان‌ها فارغ از هرگونه مانع و وسایل نقلیه در فضاهای شهری حضور یابند. به طور کلی می‌توان این نظرات را این طور خلاصه نمود: انسان موجودی است که نیازهای مختلفی مانند آسایش و رفاه، تعالی و شکوفایی در ارتباط با شهر و فضاهایش دارد. ماشین‌ساز و تحولات دوران مدرن اغلب در جهت عکس این نیازها بوده است؛ بنابراین در طرح‌ریزی شهری باید مردم را اساسی‌ترین عامل و تعالی و شکوفایی آن‌ها را مهم‌ترین هدف قلمداد نمود.

شکل ۱. دیاگرام سلسله‌مراتب نیازهای پیادگان [۷].

طراحی شهری

در خصوص تعریف طراحی شهری و کیفیت‌های آن پژوهش‌های گوناگونی انجام شده است. از جمله آثار مهم تألیفی در سال‌های اخیر می‌توان، مبانی نظری و فرایندهای طراحی شهری [۸]؛ راهنمای طراحی فضاهای شهری در ایران [۹]؛ فرایند طراحی شهری [۱]؛ کندوکاوی در تعریف طراحی شهری [۱۰]؛ طراحی فضای شهری [۱۱] را نام برد. همچنین در ایران راستا آثار ترجمه‌ای متعددی از قبیل طراحی شهرها [۳]؛ محیط‌های پاسخده [۱۲]؛ فضاهای عمومی و فضاهای شهری [۱۳]؛ به کمک طراحی [۱۴] قابل توجه است. همچنین مقالات شاخصی همچون مؤلفه‌های سازنده کیفیت در طراحی شهری [۱۵]؛ از تولد تا بلوغ طراحی شهری [۱۶]، پیشگامان طراحی شهری چگونه می‌اندیشند [۹]، نیز از نقش مهمی در پژوهش‌های اخیر برخوردارند.

برای طراحی شهری تعاریف زیادی گفته‌اند که کم‌وبیش مشابهت‌ها و تفاوت‌هایی در بین آن‌ها دیده می‌شود. این مشابهت‌ها در تکرار واژه‌ها و عباراتی همچون "عرصه عمومی و همگانی"، "فضای شهری"، "بهبود کیفیت" و ... در این تعاریف است. با وجود اینکه این‌که تنوع دیدگاه‌ها در این رشته به دلیل وجوه چندگانه هنری، حرفه‌ای و دانشی این رشته پذیرفتنی است می‌توان در خلال این تنوع به تعریف جامع‌ومانی رسید. در جدول زیر تعدادی از این تعاریف آمده است.

در فرهنگ لغت شهرسازی رابرت کوان برای واژه طراحی شهری چنین آمده است: طراحی شهری، فرآیندی مشارکتی و چند رشته‌ای برای شکل‌دهی محیط فیزیکی برای زندگی در شهرها، حومه‌ی شهرها و روستاها؛ هنر خلق مکان و طراحی در بافت شهری است. در ادامه به گفته پیترو وبر (۱۹۸۸) اشاره نموده که او طراحی شهری را فرآیند شکل دادن فرم شهر در طول زمان تعریف می‌کند و نیز جری اسپنسر (۲۰۰۳)، آن را به عنوان ایجاد تئاتر زندگی عمومی توصیف کرده است. کوان (۲۰۰۲)، در کتاب استاد توسعه طراحی شهری، چنین تعریفی را از طراحی شهری ارائه داده است: "طراحی شهری هنر آفرینش مکان است. طراحی شهری شامل طراحی ساختمان‌ها، مجموعه ساختمان‌ها، فضاها و محیط طبیعی در روستاها، شهرستان‌ها و شهرها می‌باشد و به تعیین چارچوب‌ها و فرآیندی می‌پردازد که توسعه موفق را ممکن می‌سازد." همچنین در تعریف دیگری طراحی شهری را فعالیتی میان‌رشته‌ای و گروهی که توأمأً دربرگیرنده فرآیند مسئله

گشایی و راه‌حلهایی (فرآورده‌هایی) می‌باشد که هدفشان سازماندهی کالبدی عرصه عمومی شهر به‌نحوی که موجب ارتقاء کیفیت عملکردی، زیست‌محیطی و تجربه زیباشناختی مکان‌های شهری و از آن طریق موجب ارتقاء کیفیت زندگی انسان گردد، می‌داند [۱۷].

کوین لینچ، هدف اصلی طراحی شهری را ارتقاء کیفیت زندگی انسان‌ها، می‌داند. کلارنس اشتاین، ارتباط بین ساختمان‌ها با یکدیگر و با قرارگاه طبیعی‌شان برای کمک به زندگی معاصر را عنوان می‌کند. گوردن کالن (۱۹۶۱) نیز همین ارتباط را تأکید می‌کند. کامیلوسیت طراحی شهری را مطالعه عرصه عمومی شهر شامل خیابان‌ها، میدان‌ها، بلوارها، پارک‌های شهری و به انضمام نماهای ساختمان‌های محصورکننده آن فضاها تعریف می‌کند. ایموس راپپورت، برنامه‌ریزی و طراحی شهری هم‌چون محملی برای کنترل و یا شتاب‌بخشی به فرایند رشد انسان و سازمان دادن فضا، زمان، معنی و ارتباطات می‌داند. **کریستوفر الکساندر** (۱۹۷۹) پس از بیان الگو و وارد کردن مفهوم اشیاء و ارتباطات به طراحی شهری، آن را عامل پیوند الگوها خوانده و بیان می‌کند که آنچه همه روزه به‌عنوان شیء ادراک می‌شود (مانند ساختمان، دیوارها و خیابان و...) به گونه دیگر، الگوهایی که در ارتباط با الگوهای دیگرند، مثلاً یک پنجره رابطی بین درون و بیرون است، بین فضای عمومی و خصوصی) وقتی آنها از این رابطه خارج شده و به شیء تبدیل شوند، الگوها کیفیت خود را که الکساندر آن را زنده‌بودن نامیده است، از دست می‌دهند. بنابراین نقش طراحی شهری درباره ارتباط الگوها است که دیگران (معماران، توسعه‌گران، مهندسان) در ابتدا سعی در انجام آن داشتند [۱۳].

دانش طراحی شهری به‌مثابه هنر و علم آفرینش مکان‌های پایدار همواره نیازمند پایه‌های نظری است که بر اساس فهم دقیق رابطه انسان و مکان و کیفیت محیط تبیین شوند و نظریه زمینه‌ای در پژوهش‌های طراحی شهری با تأکید بر تجربه عملی و پیمایشی مؤثر است [۱۸].

مدل طراحی شهری بوم‌آشکار، هم‌پیوندی میان سه مفهوم اصلی طراحی شهری، کیفیت بوم‌آشکارگی و آگاهی است. کیفیت بوم‌آشکارگی با به‌کارگیری مفاهیم و شاخص‌های دو سنت اصلی طراحی محیط طبیعی و نیز مرور مدل‌های که سعی در تعریف نقاط اشتراک آنها داشتند، تعریف می‌شود [۱۹]. طراحی شهری با رویکرد الهی، می‌تواند بر مبنای وحدت‌گرایی تبیین شود. مهم‌ترین معیارهایی این رویکرد شامل پیوستگی، تمرکز، سادگی برای وحدت، معیارهای تبیین، توزیع و پیچیدگی برای کثرت و معیارهای سلسله‌مراتب و تعادل برای وحدت و کثرت هستند [۲۰]. طراحی شهری رشته‌ای است که امکان مداخله مستقیم بر محیط انسان‌ساخت را فراهم می‌کند. همچنین، توانی بسیار در بهبود ابعاد گوناگون فضاها شهری و مکان سکونت شهروندان، به‌منظور ارتقای سلامت آنها از طریق تشویقشان به زندگی فعال دارد [۲۱].

یکی از متداول‌ترین تعاریف، طراحی شهری را چنین توصیف می‌کند: "طراحی شهری با شکل کالبدی عرصه عمومی در یک منطقه محدود شهر سر و کار دارد و بنابراین بین دو مقیاس شناخته شده معماری که با شکل کالبدی عرصه خصوصی (ساختمان) در ارتباط است و برنامه‌ریزی شهری و منطقه‌ای که با سازمان فضایی عرصه عمومی در مقیاس وسیع‌تری سر و کار دارد، قرار گرفته است." [۲۲].

طراحی شهری حرفه‌ای است که به بهبود کیفیت زندگی در عرصه‌های عمومی می‌پردازد و جهت پاسخگویی به نیازمندی‌های انسان در شهر به ارتقای کیفیت‌های مورد نیاز تلاش می‌نماید. مفهوم طراحی شهری به ساماندهی کیفیت فضای حیات مدنی اشاره کرده و درعین‌حال هنر و دانشی برای ارتقای کیفیت محیطی زندگی است [۹]. طراحی شهری از دانش و تخصص زمینه‌های سنتی طراحی بهره می‌گیرد، اما از این نظر که بیشتر توسعه محور و اجتماعی محور بوده و نسبت به ماهیت بی‌ثبات سیاسی هنگام تصمیم‌گیری در سطح شهری آگاهی بیشتری دارد، با آنها متفاوت است [۲۳].

مدنی‌پور، به این نکته اشاره می‌کند که طراحی شهری را می‌توان گونه‌ای مدیریت اجتماعی-مکانی محیط شهری دانست که به کمک دو ابزار ارتباط بصری و کلامی و پرداختن به موضوعاتی در مقیاس‌های متنوع پدیده‌های اجتماعی-مکانی شهری، به این امر می‌پردازد تعریف فرانسویس تیبالدز (۱۹۸۸)، تعریفی است که طراحی شهری را به‌مثابه‌ی طراحی کالبدی عرصه‌ی عمومی، توصیف می‌کند [۲۴]. در دوران متأخر، به‌طور نسبی، به طراحی شهری به‌عنوان امری پیچیده توجه بیشتری شده است. در این زمینه جان لنگ طراحی شهری را چنین تعریف می‌کند: طراحی شهری، هنر پیچیده‌ای است، چراکه می‌بایست به‌طور هم‌زمان درصدد حصول مجموعه‌ای از اهداف باشد. این اهداف دامنه‌ی گسترده‌تری را دارا می‌باشد. به‌طور روشن، طراحی شهری با فعالیت‌های بسیاری از رشته‌های دیگر، فصل مشترک

دارد. از این رو، طراحی شهری، دغدغهی خاطر حرفه‌های متعدد و مختلفی است. طراحی شهری نه بر اصول کلی و جهان‌شمول و ضوابط طبیعی، بلکه بر خصوصیات و نیازهای خاص بومی استوار است. اگرچه طراحی شهری به شیوه‌های مختلف تجلی می‌یابد، لیکن همواره تمرکز همیشگی آن بر کیفیت عرصه‌ی همگانی شهرها است [۱۰]. این تعاریف را می‌توان در جدول زیر خلاصه کرد:

جدول ۱. تعاریف طراحی شهری از دیدگاه نظریه‌پردازان مختلف

صاحب نظر	نظریه و دیدگاه	واژه کلیدی
کونین لینچ	طراحی شهری، نوعی از طراحی است که با فرم ممکن محیط شهری سروکار دارد. هدف اصلی طراحی شهری ارتقاء بخشیدن کیفیت‌های محیط کالبدی انسان‌ها و از آن طریق ارتقاء بخشیدن کیفیت زندگی انسان‌ها است.	ارتقاء کیفیات محیطی
ادموند بیکن ۱۹۶۰	وظیفه‌ی اصلی طراحی شهری عبارت است از تدوین یک انگاره (ایده)، کاشت بذر آن در ذهن جمعی اجتماع و مراقبت از رشد آن به نحوی که فرآورده‌ی نهایی طراحی شهری به میزان قابل قبول با انگاره‌ی اولیه که توسط طراح تصور شده بود، نزدیک از کار درآید. وی معتقد است عمل اصلی طراحی باید به "استخوان‌بندی طرح" محدود شود.	استخوان‌بندی طرح، ایده طرح، مشارکت مردمی
آندره گوتن	تشکیل و سازمان دادن به سرزمین‌ها به منظور تأمین آسایش جسمی و روحی افراد بشر می‌داند. و این به کمک شهرسازی و هنر شهری صورت می‌گیرد..... ویژگی شهری، طبیعت، آزادی، تفکیک کارکردها .... در خدمت بشر؛	تأمین آسایش جسمی و روحی
کلارنس اشتاین (۱۹۵۵)	طراحی شهری هنر خلق ارتباط بین ابنیه با یکدیگر و همچنین هنر خلق ارتباط بین ابنیه و قرارگاه طبیعی شان می‌باشد، به نحوی که امکان زندگی معاصر فراهم آید.	هنر خلق ارتباط
گوردن کالن (۱۹۶۱)	یک ساختمان که به تنهایی در میان محوطه‌ای بنا شده است، به عنوان یک اثر معماری مورد تجربه افراد قرار می‌گیرد. لیکن از کنار هم قرار گرفتن تعدادی ساختمان، هنر دیگری غیر از هنر معماری ممکن می‌شود و در واقع همان گونه که هنر معماری وجود دارد "هنر ایجاد ارتباط" نیز وجود دارد.	هنر ایجاد ارتباط
کامیلو سیت	طراحی شهری عبارت است از مطالعه عرصه عمومی شهر که در مقابل عرصه‌ی خصوصی شهر قرار دارد. منظور از عرصه‌ی عمومی خیابان‌ها، میدان‌ها، بلوارها، پارک‌های شهری که به انضمام نماهای ساختمان‌هایی است که آن فضاها را تعریف و محصور می‌نمایند.	عرصه‌ی عمومی شهر
ایموس راپاپورت	از آنجاکه رشد انسانی به عنوان یک فرایند مطرح است، برنامه‌ریزی و طراحی شهری هم‌چون محملی برای کنترل و یا شتاب‌بخشی به فرایند مزبور در نظر گرفت. طراحی شهری به مثابه سازمان دادن فضا، زمان، معنی و ارتباطات است.	فرایند رشد انسان
Gosling & Maitland, 1984	طراحی شهری با شکل کالبدی عرصه عمومی در یک منطقه محدود شهر سر و کار دارد و بنابراین بین دو مقیاس شناخته شده معماری که با شکل کالبدی عرصه خصوصی (ساختمان) در ارتباط است و برنامه‌ریزی شهری و منطقه‌ای که با سازمان فضایی عرصه عمومی در مقیاس وسیع‌تری سر و کار دارد، قرار گرفته است	شکل کالبدی عرصه عمومی

صاحب نظر	نظریه و دیدگاه	واژه کلیدی
رابرت کوان	طراحی شهری هنر آفرینش مکان است. طراحی شهری شامل طراحی ساختمان‌ها، مجموعه ساختمان‌ها، فضاها و محیط طبیعی در روستاها، شهرستان‌ها و شهرها می‌باشد و به تعیین چارچوب‌ها و فرآیندی می‌پردازد که توسعه موفق را ممکن می‌سازد	هنر آفرینش مکان، توسعه موفق
جهانشاه پاکزاد	طراحی شهری حرفه‌ای است که به بهبود کیفیت زندگی در عرصه‌های عمومی می‌پردازد و جهت پاسخگویی به نیازمندی‌های انسان در شهر به ارتقای کیفیت‌های مورد نیاز تلاش می‌نماید. مفهوم طراحی شهری به ساماندهی کیفیت فضای حیات مدنی اشاره کرده و درعین حال هنر و دانشی برای ارتقای کیفیت محیطی زندگی است (پاکزاد، ۱۳۸۶).	بهبود کیفیت زندگی در عرصه‌های عمومی، ارتقای کیفیت محیطی زندگی
پیتر کلتورپ	طراحی شهری با خلق و نگهداری مکان‌های شهری سروکار دارد که در آن‌ها پاسخ به مسائل اکولوژیک، رفاه اقتصادی و زندگی جمعی به نحو مطلوبی با یکدیگر تلفیق شده باشند.	خلق و نگهداری مکان‌های شهری، پایداری زیست‌محیطی، اقتصادی و اجتماعی
مدنی پور	که طراحی شهری را می‌توان گونه‌ای مدیریت اجتماعی-مکانی محیط شهری دانست که به کمک دو ابزار ارتباط بصری و کلامی و پرداختن به موضوعاتی در مقیاس‌های متنوع پدیده‌های اجتماعی-مکانی شهری، به این امر می‌پردازد (مدنی پور، ۱۳۷۹).	مدیریت اجتماعی-مکانی محیط شهری
فرانسیس تیبالدز	طراحی شهری به‌مثابه‌ی تجمعی از معماری، فضاها، میان ساختمان‌ها، یک سیاست‌گذاری شهری با تفکر، هر چیزی که از پنجره بیرون را نگاه می‌کنید، به چشمتان می‌خورد، یا گردآمدن کسب‌وکار، دولت، برنامه‌ریزی و طراحی.	هر چیزی که از پنجره بیرون دیده شود را شامل می‌شود
جان لنگ	طراحی شهری از دانش و تخصص زمینه‌های سنتی طراحی بهره می‌گیرد، اما از این نظر که بیشتر توسعه محور و اجتماعی محور بوده و نسبت به ماهیت بی‌ثبات سیاسی هنگام تصمیم‌گیری در سطح شهری آگاهی بیشتری دارد، با آنها متفاوت است (لنگ، ۱۳۸۶)	توسعه محور و اجتماعی محور
ماتیو کرمونا	ارائه یک تعریف دقیق، جامع و مانع از طراحی شهری، صرفاً می‌تواند در چارچوب پروژه‌ی مشخص، مقیاس مشخص، شرایط کالبدی اجتماعی، اقتصادی، فنی، سیاسی مشخص و مسائل مشخص صورت پذیرد. در نتیجه نیاز است تا تعریف دقیق طراحی شهری در هر موقعیت مداخله خاص، تدوین شود.	به موقعیت مداخله خاص بستگی دارد
کریستوفر الکساندر	نقش طراحی شهری در ایجاد ارتباط بین الگوهاست. الگوهایی که در ارتباط با الگوهای دیگرند، (مثلاً) یک پنجره رابطی بین درون و بیرون است، بین فضای عمومی و خصوصی)	ارتباط بین الگوها

همان طوری که می‌بینیم، با توجه به گستردگی و تنوع تعاریف بین بیشتر آنها تا حدودی همخوانی و انطباق در تعاریف وجود دارد و یا اینکه هر کدام بر بعد خاصی تأکید می‌کنند. این ابعاد عبارتند از عرصه عمومی، ارتباط، خلق مکان، آسایش و رفاه، کیفیت‌های محیطی، مشارکت و ... که باید یک اثر طراحی شهری موفق واجد این ویژگی‌های باشد.

کیفیت در طراحی شهری

طراحی شهری از جمله حرفه‌های مرتبط با خانواده طراحی است که با هدف ارتقاء کیفیت محیط‌های شهری فعالیت می‌کند. در بیان جایگاه محیط شهری، تیبالدز (۱۹۹۲) از آنها به‌عنوان یکی از بهترین و ارزشمندترین دستاوردهای فن شناختی، هنری، فرهنگی و اجتماعی

انسان‌ها در طی قرون متمادی یاد کرده است. او همچنین با اسفبار خواندن وضعیت کنونی محیط‌های شهری، ویژگی اصلی آن‌ها را آلودگی ناشی از ترافیک، سر و صدا می‌داند و از بزرگراه‌هایی یاد می‌کند که تأثیری ویرانگر بر محیط پیرامون خود می‌گذارد. او توصیه می‌نماید برای رفع مشکلات این فضاها و در نگاه به محیط شهری، کل‌نگری، مدنظر قرار داده شود [۲۵].

شهرسازی معاصر در رابطه با طراحی فضای شهری همزمان به ماهیت زیبا و ساختار رفتاری آن توجه می‌کند و بر وجود تنوع و فعالیت برای ایجاد مکان‌های موفق در شهر، به‌خصوص به چگونگی پشتیبانی محیط فیزیکی از فعالیت‌ها و عملکردهایی که در آن اتفاق می‌افتد، تأکید دارد. با این تفکر، طراحی شهری به‌عنوان طراحی و مدیریت قلمرو عمومی مطرح شده و به کمک نمای خارجی بناها و فضاهای مابین آنها و فعالیت‌هایی که در آنها یا مابین آنها اتفاق می‌افتد، مدیریت این فعالیت‌ها و همه آنچه توسط کاربری بناها، تحت تأثیر قرار می‌گیرد، نمود پیدا می‌کند. در رابطه با کیفیت محیط شهری، به‌عنوان بخشی از سنت خلق مکان، تلاش‌های متعددی در جهت شناسایی کیفیت‌های توصیفی مکان‌های شهری موفق و یا شکل خوب شهری وجود داشته است [۱۳] و در ادامه به نمونه‌هایی از آنها اشاره می‌شود: جین جیکوبز (۱۹۶۱)، زندگی و مرگ شهرهای بزرگ آمریکا: او در کتاب خود به‌عنوان اولین نظریه‌پرداز از نظریه‌پردازان معاصر، ۵ توصیه برای یک محیط شهری مطلوب را بیان می‌دارد: توجه به زندگی پیش از توجه به نظم بصری و هنر در محیط، استفاده از کاربری مختلط چه به لحاظ نوع استفاده و چه از نظر قدمت ابنیه (پیچیدگی و سرزندگی کاربری ایجادکننده ساخت و شکل مناسب)، توجه به عنصر خیابان (صحنه‌های مهم و نظم بصری، محصوریت و انقطاع دید عمق)، نفوذپذیر بودن (قابل دسترس بودن) بافت برای عابران پیاده و کاهش تسلط وسایل نقلیه، اختلاط اجتماعی (ایجاد فرصت‌های متفاوت برای زندگی) و انعطاف‌پذیر بودن فضاها (همسازی با بی‌ثباتی) [۲۵]. کوین لینچ (۱۹۸۱)، شکل خوب شهر: او نیز به بیان هفت کیفیت (ابعاد عملکردی طراحی شهری) پرداخته است. او از این هفت معیار به‌عنوان نسخه‌های جامع کیفیت شهر یاد می‌کند: سرزندگی، معنی، تناسب، دسترسی، نظارت و اختیار، کارایی و عدالت [۲۶].

یان بنتلی و همکاران (۱۹۸۵)، محیط‌های پاسخده: این گروه دغدغه ایجاد مکانی خوب برای مردم را داشته و محیط‌های پاسخده را یک کتاب سودمند در زمینه معماری و طراحی شهری می‌دانند. آنها با طرح هفت اصل، رویکرد گام‌به‌گامی را برای دستیابی به کیفیت‌های مورد بحث، مطرح می‌نمایند: نفوذپذیری؛ گوناگونی؛ خوانایی؛ انعطاف‌پذیری؛ تناسبات بصری؛ غنای حسی؛ رنگ تعلق [۱۲]. یان بنتلی در سال ۱۹۹۰ برای مدنظر قرار دادن تأثیرات اکولوژیکی، سه معیار دیگر با عناوین کارایی از لحاظ مصرف انرژی؛ به حداقل رساندن آلودگی؛ حمایت و پشتیبانی از طبیعت و حیات وحش را به موارد هفت‌گانه پیشین اضافه نمود [۲۷]. آلن جیکوبز و داندل اپلیارد (۱۹۸۷)، به‌سوی یک بیانیه طراحی شهری: آنها در مقاله خود، ۷ هدف را که برای آینده یک محیط خوب شهری ضروری می‌دانستند، پیشنهاد داده‌اند: قابلیت زندگی، کنترل و هویت، دسترسی به فرصت‌ها، تصورات، لذت‌ها، اصالت و معنا، اجتماع و زندگی همگانی، خوداتکایی شهر و محیطی برای همه [۲۸]. برای دستیابی به این اهداف، پنج ویژگی فیزیکی یا پیش‌شرط برای محیط شهری تبیین می‌شود: خیابان‌ها و محلات سرزنده، تراکم حداقل از توسعه مسکونی و شدت کاربری، فعالیت‌های یکپارچه و به‌هم‌پیوسته از زندگی، کار، خرید و مجاورت منطقی با یکدیگر، یک محیط انسان‌ساخت که مخصوصاً توسط بناهای خود، فضاهای عمومی را تعریف می‌کند، تعداد زیادی بناهای پراکنده و مجزا و مشخص با نظام ارتباطات پیچیده است [۱۳].

فرانسیس تیبالدز (۱۹۹۲)، شهرسازی انسان‌محور: ۱۰ اصل کلیدی را که آنها شالوده شهرهای ارزشمند سنتی می‌داند و لزوم استفاده از آنها را در طراحی و برنامه‌ریزی شهرهای جدید، ضروری برمی‌شمارد، ارائه می‌نماید: مکان‌ها مهم‌ترند؛ درس‌ها و یافته‌ها از گذشته؛ تنوع‌بخشی استفاده‌ها و فعالیت‌ها؛ مقیاس انسانی؛ آزادی عابران پیاده؛ دسترسی برای همه؛ شفاف‌سازی؛ محیط‌های پایدار؛ هدایت تغییرات؛ ارتباط بخشیدن [۲۹]. دل مشغولی شرکت‌کنندگان در کنگره شهرسازی جدید، بی‌مکان بودن حومه‌های مدرن، نابودی شهرهای مرکزی، افزایش تبعیض نژادی و تبعیض درآمدها در جوامع محلی بود. انجمن شهرسازی جدید به دنبال حمایت از یک جنبش آمریکایی برای بازآفرینی مراکز شهری، شکل‌دهی دوباره و نظام‌مند حومه‌هایی که به‌صورت پراکنده رشد یافته‌اند، حفظ دارایی‌های محیط طبیعی و محافظت از میراث انسان‌ساخت است [۳۰]. این کنگره از سازماندهی دوباره سیاست‌های عمومی و توسعه‌ی فعالیت‌ها برای حمایت از قواعد مطرح شده زیر طرفداری کرده است [۱۳]: تنوع محلات شهری از لحاظ جمعیت و کاربری؛ طراحی مناسب برای سواره و پیاده؛

شکل‌گیری شهرها و شهرک‌ها از طریق فضاهای عمومی قابل دسترس همگان؛ احترام به تاریخ محلی، اقلیم، اکولوژی و عملکرد از طریق معماری و طراحی منظر در ایجاد مکان‌های شهری [۳۰].

کرمونا و همکاران (۲۰۰۳)، مکان‌های عمومی/فضاهای شهری: آخرین اثری که کیفیات محیط کالبدی را به گونه مطلوبی طبقه‌بندی کرده است و کیفیات تأثیرگذار بر محیط کالبدی را به ۷ دسته تقسیم کرده است [۱۳]: دسترسی؛ سخت فضا و نرم فضا؛ فضای همگانی؛ ایمنی و امنیت؛ منظر شهری؛ اختلاط و تراکم؛ همه‌شمول بودن؛ مدیریت زمانی فضا. سای پامیر، کتاب آفرینش مرکز شهری سرزنده: هفت اصل را برای بازآفرینی مراکز شهری را بدین ترتیب معرفی می‌کند: بهبود تنوع کاربری، تشویق فشردگی، ایجاد تراکم توسعه، اطمینان نمودن از توازن فعالیت‌ها، بالا بردن سهولت دسترسی، آفرینش پیوندهای عملکردی، ساختن یک سامانه هویتی مثبت. محمود توسلی (۱۳۷۸)؛ اتصال و پیوستگی، هماهنگی، آگاهی از حرکت، تناسب، ارتباط و مجاورت، تعادل، نظم، ترکیب و وحدت. جمع‌بندی این ده دیدگاه که دسته‌بندی‌های گوناگونی را برای ارائه کیفیات‌های محیط شهری استفاده نموده بودند، در جدول زیر آورده شده است.

جدول ۲. طبقه‌بندی کیفیات‌های طراحی شهری ارائه شده توسط نظریه‌پردازان مختلف

طبقه‌بندی موضوعی										نظریه - پردازان	
زیست محیطی			زیبایی‌شناسی				عملکردی				
عدالت	پایداری اجتماعی اقتصادی فرهنگی	پایداری زیست-محیطی	سرزندگی، جذابیت و غنای حسی	انعطاف پذیری	تناسبات و مقیاس انسانی	پیوستگی و یکپارچگی	هویت و خوانایی	برخورداری از ایمنی و امنیت	سهولت دسترسی و پیاده‌مداری	کارایی و تنوع	
-	اختلاط اجتماعی	-	سرزندگی	-	-	-	-	-	توجه به زندگی و فعالیت توجه به عنصر خیابان نفوذپذیری برای عابران پیاده	توجه به زندگی و فعالیت اختلاط کاربری و انعطاف پذیری	جین جیکوبز ۱۹۶۱
-	-	-	غنای حسی	انعطاف پذیری	تناسبات بصری	-	معنی (حس)	نظارت	دسترسی	کارایی	کوبین لینچ ۱۹۸۱
-	-	-	غنای حسی	انعطاف پذیری	تناسبات بصری	-	رنگ تعلق خوانایی	-	نفوذپذیری	گوناگونی	یان بنتلی و همکاران ۱۹۸۵
دسترسی به فرصت‌ها و شادی‌ها محیطی برای همه	اجتماع و زندگی همگانی	-	-	-	-	-	اصالت و معنا	کنترل و هویت	خوداتکایی شهر قابلیت زندگی	آلن جیکوبز و دانلد ایلپارد ۱۹۸۷	

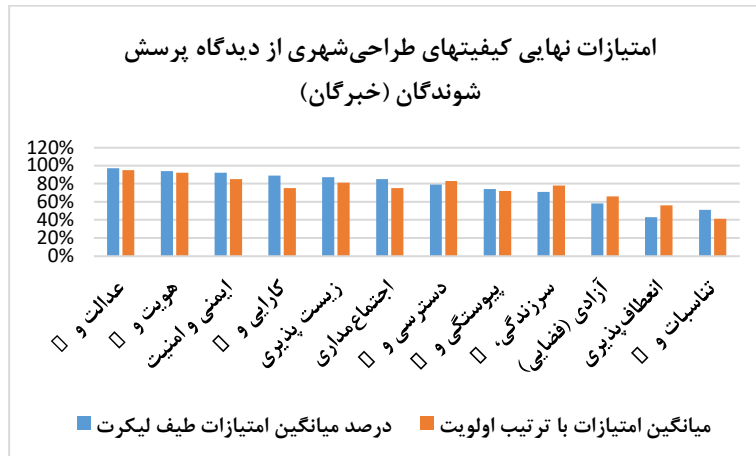

طبقه‌بندی موضوعی										نظریه - پردازان	
زیست محیطی			زیبایی‌شناسی				عملکردی				
عدالت	پایداری اجتماعی اقتصادی فرهنگی	پایداری زیست- محیطی	سرزندگی، جذابیت و غناى حسى	انعطاف پذیری	تناسبات و مقیاس انسانی	پیوستگی و یکپارچگی	هویت و خوانایی	برخوردارى از ایمنى و امنیت	سهولت دسترسی و پياده‌مدارى	کارایی و تنوع	آفرینش پیوندهای عملکردی ایجاد تراکم توسعه
-	-	-			تشویق فشرده ی						
کیفیت عرصه همگانی	-	-	-	انعطاف پذیری	تداوم و محصور یت	-	هویت خوانایی	-	سهولت در حرکت	تنوع	DETR ۲۰۰۰
همه‌شمول بودن فضای همگانی	-	-	منظر شهری مدیریت زمانی فضا	-	سخت فضا و نرم فضا	-	-	ایمنى و امنیت	دسترسی	اختلاط و تراکم	کرمونا و همکاران ۲۰۰۷

تحلیل کیفیت‌های طراحی شهری از طریق توزیع پرسشنامه بین ۳۵ نفر (شامل اساتید دانشگاهی و حرفه‌مندان تخصص مذکور) طبقه‌بندی و بررسی گردید. به طوری که خلاصه نتایج جمع‌بندی این پرسشنامه‌ها به صورت جدول شماره ۳ قابل ملاحظه می‌باشد. این امر در قالب پرسش‌های چندگزینه‌ای و پرسش‌های نیمه‌باز و باز بوده است. چنانکه در گویه‌های طیف لیکرت از پرسش‌شوندگان برای یکایک کیفیت‌های به دست آمده از مطالعات نظری سؤال گردید که "کیفیت ایمنی و امنیت در طراحی شهری انسان مدار حائز اهمیت است." (این سؤال برای سایر کیفیت‌ها نیز به همین ترتیب تکرار می‌شود). همچنین در پرسش باز از پرسش‌شوندگان سؤال گردید که "کیفیت‌های طراحی شهری انسان‌مدار را از دیدگاه شما به ترتیب نام ببرید" و سپس به ترتیب اهمیت (بیشترین امتیاز برای اولین اولویت و کمترین امتیاز برای آخرین اولویت) محاسبه و ارزیابی گردید.

جدول ۳. طبقه‌بندی نهایی کیفیت‌های طراحی شهری انسان‌مدار از دیدگاه خبرگان

امتیازات نهایی کیفیت‌های طراحی شهری از دیدگاه پرسش شوندگان (خبرگان)													
کیفیت	امتیاز	عادلان و همه‌شمولی	هویت و خوانایی	ایمنی و امنیت	کارایی و پاسخدهی	زیست‌پذیری	اجتماع‌مداری	دسترسی و پیاده‌مداری	پیوستگی و یکپارچگی	سرزندگی، جذابیت و غنای	آزادی (فضایی)	انعطاف‌پذیری	تناسبات و مقیاس انسانی
درصد میانگین امتیاز لیکرت	۹۷٪	۹۴٪	۹۲٪	۸۹٪	۸۷٪	۸۵٪	۷۹٪	۷۴٪	۷۱٪	۵۸٪	۴۳٪	۵۱٪	
میانگین امتیاز ترتیب اولویت	۹۵٪	۹۲٪	۸۵٪	۷۵٪	۸۱٪	۷۵٪	۸۳٪	۷۲٪	۷۸٪	۶۶٪	۵۶٪	۴۱٪	

شکل ۲. نمودار میله‌ای امتیازات نهایی کیفیت‌های طراحی شهری از دیدگاه خبرگان

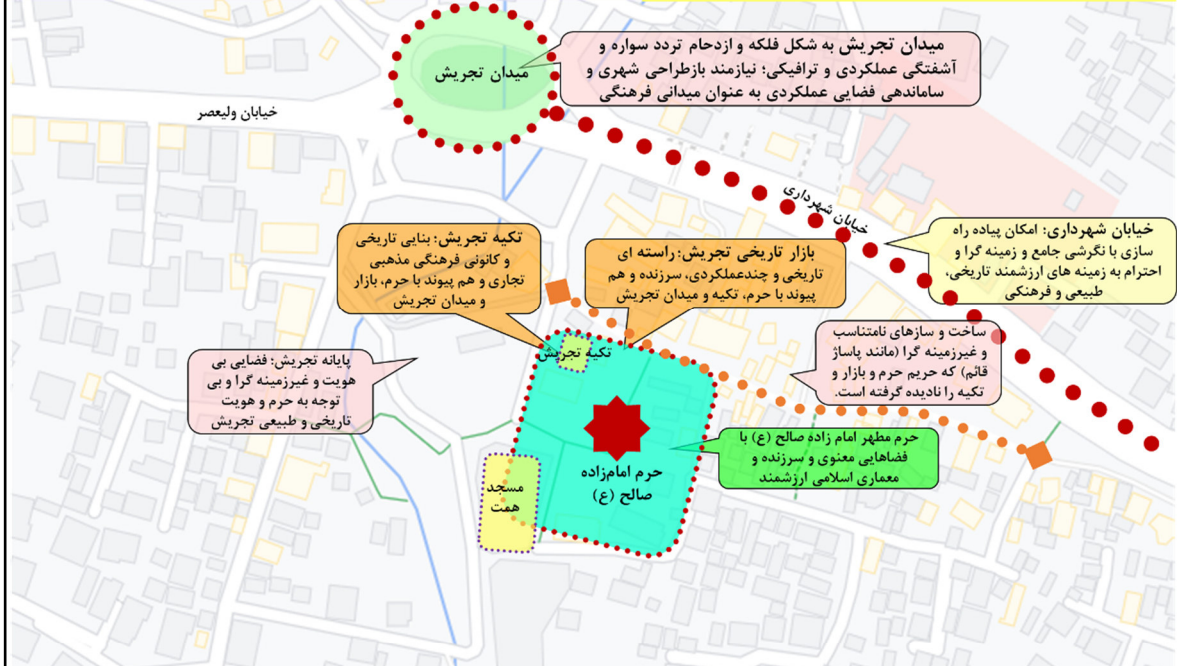
مطالعه موردی، مرکز تجریش تهران

محدوده مورد مطالعه در این پژوهش، محدوده میدان قدس تا میدان تجریش تهران می‌باشد. آن محدوده دارای عناصر و زمینه‌های ارزشمند طبیعی، فرهنگی، اجتماعی، تاریخی به همراه مسائل و مشکلات متعددی به‌ویژه در امر ترافیک می‌باشد. در این محدوده امامزاده صالح با دخت چنار کهن‌سال پیرامونش (این درخت در حال حاضر قطع شده و آثاری از آن وجود ندارد) یکی از کلیدی‌ترین عناصر ساختاری به‌شمار می‌آید که در کتب تاریخی و اجتماعی به‌وفور از آن یاد شده است. مرکز تجریش امامزاده صالح بود. این امامزاده مرکزیت معنوی این ناحیه بود. بازار شکل‌گرفته در حاشیه آن کانون اقتصادی این محل است. حسن ملقب به صالح از نوادگان امام موسی کاظم علیه‌السلام است. همچنین میدان تجریش که مبدأ ورود به خیابان‌های سعدآباد و دربند نیز بوده است. به‌واسطه پل معروفش محل عبور و مکت و

نشانه‌ای مهم بوده یاد می‌شود (این پل در سیل رودخانه اخیر به کلی از بین رفته و از طرف شهرداری بازسازی شده است) همچنین وجود انبوه پوشش گیاهی به‌ویژه از نوع درختان چنار یکی دیگر از مؤلفه‌های ممتاز طبیعی محدوده بشمار می‌رود. بافت بلافصل میدان تجریش دارای فضاها و بناهای هویت‌مندی است که با تاریخ و طبیعت و فرهنگ این منطقه عیجن است. در کنار این ویژگی هویتی، مجموعه بافت بلافصل با مسائل و مشکلات متعددی در ابعاد ترافیکی، فضایی و کالبدی و عملکردی مواجه است که نگرش جامعی را در طراحی شهری می‌طلبد. این عناصر هویت‌مند دارای ظرفیت‌های مهمی از لحاظ گردشگری دارند که می‌تواند با طرح بازآفرینی جامع و هویت‌مندی بکار گرفته شود. نقشه زیر این عناصر و ویژگی‌های آنها را نشان می‌دهد. منظر هویت‌بخش امامزاده و کوهستان‌های شمالی، فضاها، انعطاف‌پذیر و خاطره‌انگیز؛ کارکردهای هویت‌بخش بازار و تکیه و امامزاده، مغازه‌های سبزی و میوه‌فروشی، غذاخوری‌ها و طبیعت کوهستانی در این راستا، محدوده قابل ملاحظه است.

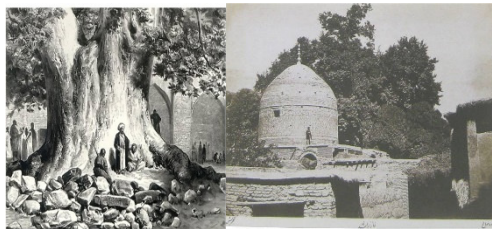
■ ضرورت انضمامبخشی ارسن حرم و بافت پیرامون به عنوان قطب زیارتی جهانی ■ ضرورت تعامل و همسایگی مسالمت آمیز و رونقده حرم و بافت پیرامون و حفاظت از ارزشهای فضایی، کالبدی و فرهنگی

شکل ۳. میدان تجریش و عناصر هویتی بافت پیرامون آن

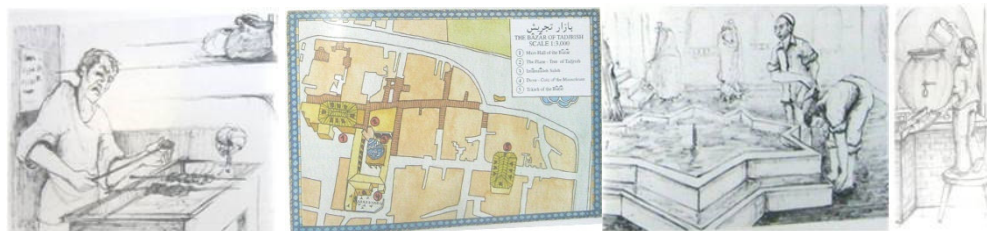

شکل ۴. تصاویر قدیمی از عناصر و فضاهای مهم محدوده تجریش الف) میدان تجریش در سال ۱۳۱۰؛ ب) سرپل تجریش ۱۳۱۳ [۳۱]

شکل ۵. الف) امامزاده صالح؛ ب) چنار کهن سال، امامزاده صالح [۳۲]

این محدوده همچنین از دیرباز ویژگی گردشگری داشته و خاطرات و سفرنامه‌های سیاحان و گردشگران خارجی نیز مؤید این امر می‌باشد. تصاویر زیر روایت و خاطرات یک سیاح خارجی است که به توصیف قهوه‌خانه تکیه (غذاخوری، چایخانه و محل تجمع و فراغت)، فعالیت‌های خدماتی و ... را نشان می‌دهد. همچنین در نقشه این سیاح عناصر ساختاری (تکیه بالا و پایین، امامزاده صالح، بازار تجریش و خیابان شهرداری و میدان‌های تجریش و قدس) محدوده به‌خوبی نمایش داده شده است. این سیاح همچنین از جنب‌وجوش مردمی و سرزندگی امامزاده صالح (برگزاری نماز و مراسم‌های نذری و سخنرانی و ...) و فعالیت‌های متنوع مردمی در این محدوده و نقش کلیدی امامزاده، بازار تاریخی تجریش و تکیه تجریش به‌تفصیل سخت گفته است.

شکل ۶ محدوده تجریش از نگاه سیاحان و جهانگردان: الف) نقشه نشان‌دهنده عناصر ساختاری محدوده (بازار، تکیه بالا و پایین، امامزاده صالح و میدان‌های قدس و تجریش) ب) - فعالیت‌های امامزاده صالح، وضو، نماز، نذری و ... ج) فعالیت‌های قهوه‌خانه تجریش د) غذاخوری و فعالیت‌های مرتبط با گردشگری

منبع: آرشیو دانشکده معماری و شهرسازی دانشگاه علم و صنعت ایران

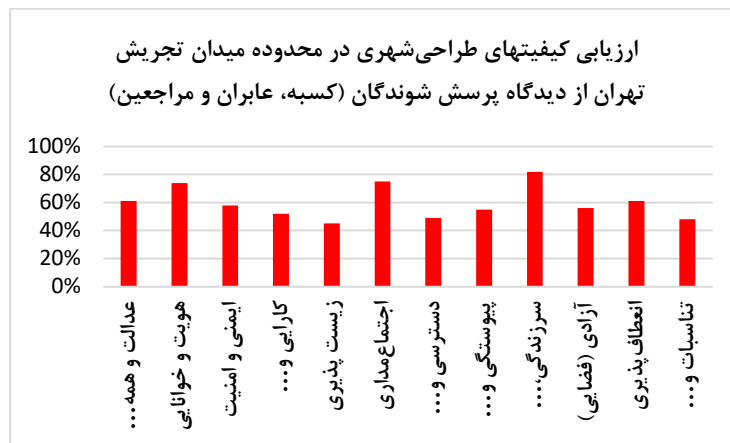
بحث و یافته‌ها

تحلیل کیفیت‌ها در این محدوده از طریق توزیع پرسشنامه بین ۱۲۰ نفر (شامل ۳۵ نفر کسبه و ۸۵ نفر از مراجعین و عابرین محدوده مورد مطالعه) طبقه‌بندی و بررسی گردید. به‌طوری‌که خلاصه نتایج پژوهش میدانی به‌صورت جدول شماره ۴ قابل ملاحظه می‌باشد. این امر در قالب پرسش‌های چندگزینه‌ای و پرسش‌های نیمه‌باز و باز بوده است. چنانکه در گویه‌های طیف لیکرت از پرسش‌شوندگان برای

یکایک کیفیت‌های به‌دست‌آمده از مطالعات نظری سؤال گردید که "کیفیت ایمنی و امنیت در میدان قدس تا میدان تجریش و فضاهای پیرامون مناسب است." (این سؤال برای سایر کیفیت‌ها نیز به همین ترتیب تکرار می‌شود).

جدول ۴. طبقه‌بندی نهایی کیفیت‌های طراحی شهری انسان‌مدار از دیدگاه کسبه، عابرن و مراجعین

ارزیابی کیفیت‌های طراحی شهری در محدوده میدان تجریش تهران از دیدگاه پرسش‌شوندگان (کسبه، عابرن و مراجعین)													
کیفیت	امتیاز	عدالت و همه‌شمولی	هویت و خوانایی	ایمنی و امنیت	کارایی و پاسخدهی	زیست‌پذیری	اجتماع‌مداری	دسترسی و پیاده‌مداری	پیوستگی و یکپارچگی	سرزندگی، جذابیت و غنای حسی	آزادی (فضایی)	انعطاف‌پذیری	تناسبات و مقیاس انسانی
میانگین امتیاز پرسش‌شوندگان -		۶۱٪	۷۴٪	۵۸٪	۵۲٪	۴۵٪	۷۵٪	۴۹٪	۵۵٪	۸۲٪	۵۶٪	۶۱٪	۴۸٪

شکل ۷. نمودار امتیازات نهایی وضعیت کیفیت‌های طراحی شهری در محدوده میدان تجریش از دیدگاه کسبه، مراجعین و عابرن

تحلیل آمار و یافته‌های جدول فوق نشانگر آن است محدوده مورد مطالعه از لحاظ برخی مشکلات کارکردی، زیست‌محیطی، فضایی و کالبدی و دسترسی از نظر پرسش‌شوندگان وضعیت مطلوبی را ندارد. این امر در پرسش باز که در ادامه پرسش‌های فوق به‌صورت "مسائل، نیازها و قابلیت‌های محدوده میدان تجریش را بیان نمایید" ذکر شده است که خلاصه‌ای از این دیدگاه‌ها همراه با برداشت‌های میدانی پژوهشگر در قالب تحلیل یکپارچه سوات^۱ قابل ملاحظه است. این تحلیل در جدول شماره ۵ به‌طور جامع و با در نظر گرفتن تمامی عوامل دخیل در توسعه محدوده با روش تحلیل سوات انجام شده است. در این تحلیل چشم‌انداز محدوده مطابق ظرفیت‌ها، توصیه‌های طرح‌های جامع و تفصیلی به‌صورت زیر خواهد بود: پهنه تفرجگاهی - گردشگری و با هویت ممتاز طبیعی، تاریخی و فرهنگی

^۱ - SWOT (Strangeness, Weakness, Opportunity, Threats)

جدول ۵. تحلیل یکپارچه محدوده میدان قدس تا میدان تجریش با رویکرد طراحی شهری انسان‌مدار

کیفیت	نقاط قوت	نقاط ضعف	فرصت‌ها	تهدیدها
پایداری زیست‌محیطی	<ul style="list-style-type: none"> - قرارگیری محدوده در منطقه‌ای با ویژگی‌های طبیعی ممتاز در شهر مانند: کوهساران البرز، رودخانه‌ها، و ... - وجود فراوان عناصر و اندام‌های طبیعی در محدوده مانند: باغات، درختان چنار، رودخانه دربند 	<ul style="list-style-type: none"> - شرایط نامساعد اقلیمی در زمستان و تابستان. - آلودگی زیست‌محیطی ناشی از وضعیت نامطلوب نظام تردد (تراکم و ازدحام بیش از حد اتومبیل‌ها و پیاده) - آلودگی آب رودخانه به دلیل عدم مدیریت فاضلاب و آبهای سطحی 	<ul style="list-style-type: none"> - بهبود آلودگی زیست‌محیطی با انتقال بخشی از فعالیت‌ها و کاربری‌ها به فضاهای زیرین - حفاظت محدوده از طغیان رودخانه دربند و گلابدره و جریان آبهای سطحی - افزایش سطح و کیفیت فضاهای سبز با آزادسازی سطوح همکف از ترافیک سواره - جمع‌آوری آبهای سطحی و ارتقای کیفیت عرصه عمومی - ایجاد فضاهای مطلوب جمعی در سرمای شدید زمستان 	<ul style="list-style-type: none"> - ناپایداری زیست‌محیطی به دلیل معضلات ترافیکی - بی‌توجهی به قنات‌های موجود و رودخانه دربند و گلابدره
پایداری اجتماعی فرهنگی اقتصادی	<ul style="list-style-type: none"> - وجود انسجام اجتماعی - فرهنگی در محدوده شمیران - رونق بالای اقتصادی در محدوده با حضور بازار تاریخی تجریش و مراکز خرید و راسته تجاری خیابان شهرداری 	<ul style="list-style-type: none"> - ضعف ارتباطات اجتماعی به دلیل کمبود فضاهای مناسب تعامل اجتماعی، شلوغی بیش‌ازحد محدوده و ... - کمبود فضاهای اجتماعی فرهنگی و اقتصادی 	<ul style="list-style-type: none"> - امکان تقویت تعاملات اجتماعی با حل مسائل ترافیکی - ایجاد فضاهای جمعی تعریف شده به‌ویژه در دو میدان قدس و تجریش 	<ul style="list-style-type: none"> - خطر ناپایداری اجتماعی - فرهنگی به دلیل افزایش مشکلات ترافیکی، عملکردی و ... - تضعیف پایداری اجتماعی اقتصادی (بومی) با رشد مراکز خرید (مال) زیرزمینی (مانند مال پیشنهادی در زیر میدان تجریش در طرح زیرگذر صالحیه)
هویت و خوانایی	<ul style="list-style-type: none"> - داشتن پیشینه تاریخی (شمیران)، مذهبی و ویژگی‌های طبیعی ممتاز - وجود عناصر نشانه‌ای مانند امامزاده، تکیه تجریش، بازار تجریش - قرارگیری محدوده، در مسیر حرکت گردشگران، کوهنوردان به کوهساران و گردشگاه‌های شمال تهران - قرارگیری در انتهای مسیرهای متعدد با خوانایی بالا از جمله خیابان ولیعصر و شریعتی، دربند و نیاوران 	<ul style="list-style-type: none"> - از بین رفتن برخی ویژگی‌های مثبت هویتی مانند درخت کهن‌سال در کنار امامزاده - کیفیت پایین رودخانه دربند - خوانایی پایین خیابان شهرداری و میدان‌های قدس و تجریش به دلیل تسلط و ازدحام بیش‌ازحد سواره - وجود پاساژهای تجاری تک عملکردی 	<ul style="list-style-type: none"> - تأمین نیازهای توقفگاهی، در فضاهای زیرسطحی - تقویت ویژگی‌های هویتی مثبت با توسعه فضاهای شهری انسان‌مدار - تقویت خوانایی با نظامی از عناصر لینچی 	<ul style="list-style-type: none"> - خطر از بین رفتن ویژگی‌های هویتی مثبت با توسعه زیرسطحی مانند از قطع ریشه درختان چنار - مداخله وسیع کالبدی و نابودی هویت طبیعی تاریخی مذهبی - تضعیف هویت بومی با تبدیل محدوده به مرکز فرامنطقه‌ای

کیفیت	نقاط قوت	نقاط ضعف	فرصت‌ها	تهدیدها
ایمنی و امنیت	- امنیت بالا به دلیل حضور انبوه جمعیت فعال در بیشتر فضاهای عمومی محدوده	- ایمنی پایین در خیابان شهرداری، میدان تجریش و قدس به دلیل شدت ترافیک	- تقویت ایمنی پیاده‌ها با انتقال بخشی از تردد سواره به زیرزمین - در نظر گرفتن اصول ایمنی و امنیتی در توسعه فضاهای شهری	- خطر بروز ترس، ناامنی در فضاهای شهری - تهدید ایمنی سواره‌ها در زیرگذر از لحاظ تهویه و امداد رسانی و ...
پیاده‌مداری و سهولت دسترسی	- وجود بازار تاریخی تجریش، تکیه تجریش و امامزاده صالح، به‌عنوان مسیرها و گره‌های پیاده‌مدار در محدوده طراحی - وجود پایانه‌های اتوبوس، مینی‌بوس و تاکسی و ایستگاه‌های مترو و در محدوده و سهولت حرکت و دسترسی به بیشتر نقاط تهران و تنوع وسایل حمل‌ونقلی - وجود مسیرهای متعدد منتهی به محدوده (شریعی، ولیعصر، نیاوران، دربند، فناخسرو، سعدآباد و ...)	- وجود شلوغی و ازدحام بیش‌ازحد در حرکت خودروها و عابرین پیاده - تسلط سواره بر پیاده در محدوده - دشواری در دسترسی از یک نقطه به نقطه دیگر در خیابان شهرداری و میدان تجریش و قدس - تبدیل شدن معابر و فضاهای محلی به عبور خودروها و پارک آنها	- تعریف برخی مسیرها از جمله خیابان شهرداری به‌عنوان کوچه‌باغ - امکان سهولت دسترسی با توسعه خط ۱ مترو و ایستگاه‌های مربوطه در میدان تجریش و قدس - ایجاد پیاده‌راه خیابان شهرداری و میدان قدس، تجریش - حرکت سواره با سرعت بالاتر در ترازهای زیرسطحی - امکان بهره‌گیری از درشکه برای جابه‌جایی افراد در محدوده	- تضعیف رونق محور بازار تاریخی تجریش با افزایش محورهای حرکتی - تغییر الگوی توسعه محدوده با توسعه پیرامون ایستگاه‌های مترو و پایانه‌ها
کارایی و تنوع	- تنوع فعالیتی و کاربری در محدوده مانند مذهبی (امامزاده، تکیه‌ها)، تجاری (بازار تجریش، تکیه تجریش و خیابان شهرداری)، درمانی (بیمارستان شهدا، مراکز خرید (تندیس، قائم و ...)) - کارایی عناصر فوق به‌عنوان مراکز شهری منطقه‌ای	- عدم کارایی برخی فضاها مانند صحن امامزاده لبه‌های رودخانه - کمبود فضا برای توسعه و تأمین توقفگاه اتومبیل - کمبود فضاها و فعالیت‌های فرهنگی (مانند موزه، نمایشگاه، فرهنگسرا) و پذیرایی گردشگری و تفریحی - کیفیت پایین فضایی در لبه‌های رودخانه و میدان‌های قدس و تجریش به دلیل تراکم سواره برای استفاده مردمی	- تقویت کارایی و تنوع فعالیت‌ها و کاربری‌ها با توسعه فضاهای شهری انسان‌مدار - تأمین کمبود فضاها و کاربری‌های مورد نیاز در ترازهای زیرسطحی - ساماندهی فعالیت‌های دست‌فروشی	- امنیت بالا به دلیل حضور انبوه جمعیت فعال در همه نقاط محدوده

کیفیت	نقاط قوت	نقاط ضعف	فرصت‌ها	تهدیدها
پیوستگی و یکپارچگی	<ul style="list-style-type: none"> اتصال بازار تجریش به کانون‌ها و محورهای فعالیتی (تکیه‌ها، امامزاده، میدان تجریش)- پیوستگی محدوده به نقطه مهم تهران از طریق محورهای منتهی به محدوده مانند خیابان‌های ولی‌عصر، شریعتی، نیاوران، فناخسرو، دربند و سعدآباد - پیوستگی و یکپارچگی کالبدی و بصری در بازار تاریخی تجریش 	<ul style="list-style-type: none"> عدم ارتباط و پیوستگی بین فضاهای دو طرف خیابان شهرداری و نیز در میدان قدس و تجریش (به دلیل شدت تسلط سواره) 	<ul style="list-style-type: none"> تقویت و ایجاد ارتباط‌گیری کالبدی و دسترسی بین کانون‌ها و محورهای فعالیتی (ورودی‌های بازار، امامزاده، میدان قدس و تجریش، تکیه‌ها، مراکز خرید، بیمارستان شهید، سینما آستارا و ...) امکان ایجاد ارتباط بین خیابان‌های شهید باهنر و ولیعصر امکان برقراری ارتباط جدید بین میدان قدس و میدان تجریش از طریق خط مترو 	<ul style="list-style-type: none"> تهدید هویت مجموعه با ساخت‌وسازهای بی‌برنامه و بزرگ‌مقیاس از بین رفتن حریم عناصر ارزشمند تاریخی، مذهبی و طبیعی خطر گسیختگی بافت محدوده
انعطاف‌پذیری	<ul style="list-style-type: none"> انعطاف‌پذیری فضاهای سنتی (مانند تیکه‌گیری در تبدیل شدن به محل انجام مراسمات و بازار میوه و سبزیجات، رستوران غذاخوری) 	<ul style="list-style-type: none"> عدم انعطاف‌پذیری فضاهای عمومی در پاسخگویی به نیازهای فراغتی، تفریحی مردم محدوده، گردشگران و دست‌فروشان 	<ul style="list-style-type: none"> ارتقای انعطاف‌پذیری فضاهای جمعی محدوده طراحی فضاها برای وقوع فعالیت‌های ورزشی، فرهنگی، دست‌فروشان، استراحت و مکث گردشگران و کوهنوردان و ... 	
آزادی (انسانی و فضایی)	<ul style="list-style-type: none"> محصوریت مناسب فضاهای سنتی (بازار و تکیه) تنوع عناصر محصورکننده در میدان تجریش (سخت‌فضا و نرم‌فضا: پوشش گیاهی) 	<ul style="list-style-type: none"> تضعیف آزادی انسان توسط سواره محصوریت شدید برخی فضاها 	<ul style="list-style-type: none"> آزاد شدن فضاهای تراز همکف با ساماندهی محدوده آزادی انسان و فضا از سیطره سواره با پیاده‌مداری فضاهای عمومی الگوهای بومی (مانند گودال باغچه) و افزایش ورودی و خروجی به نقاط مهم 	<ul style="list-style-type: none"> بروز ترس و ناامنی در فضاهای عمومی و همگانی
تناسبات و مقیاس انسانی	<ul style="list-style-type: none"> وجود عناصر و فضاهای با مقیاس انسانی مانند بازار، تکیه تجریش و امامزاده وجود کیفیت مطلوب در بازار تجریش بعد از ساماندهی و جداره‌سازی آن 	<ul style="list-style-type: none"> وجود و گسترش مجتمع‌های تجاری درشت‌دانه و بدون مقیاس انسانی 	<ul style="list-style-type: none"> امکان تقویت تناسبات و مقیاس انسانی با توسعه زیرسطحی 	<ul style="list-style-type: none"> از بین رفتن تناسبات انسانی با مداخلات و ساخت‌وسازهای در مقیاس وسیع خطر گسترش بزرگراه‌های بدون مقیاس انسانی برای توسعه حمل‌ونقل در منطقه

کیفیت	نقاط قوت	نقاط ضعف	فرصت‌ها	تهدیدها
سرزندگی، جذابیت و غنای حسی	<ul style="list-style-type: none"> - وجود سرزندگی و غنای حسی در حرکت از فضاهای بازار تاریخی، تکیه‌ها و امامزاده - وجود دیده‌های مطلوب به کوهساران البرز، امامزاده صالح، تکیه تجریش، درختان چنار - وجود بوهای معطر محصولات سنتی در بازار تجریش و خیابان شهرداری- وجود فرم‌های زیبا و دلپذیر در کالبد ساختمان‌های قدیمی 	<ul style="list-style-type: none"> - ضعف سرزندگی و عناصر جذاب در بدنه شمالی خیابان شهرداری و میدان قدس - دشواری درک و دریافت کیفیت‌های حسی به دلیل شلوغی بیش از حد - انسداد دید به کوه‌های شمال تهران توسط برخی دانه‌های بزرگ 	<ul style="list-style-type: none"> - امکان تقویت کیفیت‌های حسی - تقویت حضور عناصر طبیعی و امکان برقراری ارتباط با سطح زمین از طریق آزادسازی سطح زمین از برخی کاربری‌های غیرضروری - بهبود سرزندگی با ساماندهی رودخانه دربند و گلابدره 	<ul style="list-style-type: none"> - خطر از بین رفتن سرزندگی در محدوده و منطقه با گسترش بزرگراه‌های پیشنهادی در طرح‌های توسعه ترافیک
عدالت	<ul style="list-style-type: none"> - وجود بازار، تکیه‌ها و امامزاده به‌عنوان فضای همگانی و همه‌شمول - پیشنهاد زیرگذر صالحیه در طرح تفصیلی منطقه ۱ تهران - وجود امکانات حمل‌ونقلی متنوع (مترو، اتوبوس، مینی-بوس و تاکسی) 	<ul style="list-style-type: none"> - دشواری استفاده گروه‌های ویژه مانند زنان، کودکان، سالخوردگان معلولین و ... از فضاهای زیرسطحی - عدم توجه به نیازهای تمامی اقشار (از جمله دست‌فروشان، سالخوردگان) 	<ul style="list-style-type: none"> - توسعه فضاهای همگانی و عمومی شهری برای گروه‌های مختلف اجتماعی - امکان به‌کارگیری شرایط انسان‌مداری برای استفاده مطلوب همه اقشار - مشارکت، سرمایه‌گذاری مالکان، مردم، شهرداری و دولت - پتانسیل بهره‌گیری از اقتصاد گردشگری و تفریح‌گویی 	<ul style="list-style-type: none"> - خطر افزایش بی‌عدالتی در استفاده از فضاهای عمومی - انحصار فضاها برای استفاده اقشار خاص سنی، اجتماعی

مهم‌ترین ویژگی‌های و **عناصر هویتی مثبت** محدوده: داشتن عناصر طبیعی (رودخانه، کوهساران شمالی البرز، پوشش گیاهی، باغات و اندام‌های طبیعی)، عناصر تاریخی (بازار تاریخی تجریش، تکیه)، عناصر مذهبی (امامزاده تجریش، تکیه‌ها). مهم‌ترین **مسائل** محدوده: **مسائل ترافیکی** (تراکم و ازدحام نامطلوب سواره و پیاده، کمبود پارکینگ، آلودگی‌های ناشی از حمل‌ونقل مستقر در میدان)؛ **مسائل زیست‌محیطی** (آلودگی هوا و صدا، عدم وجود برنامه و طرح مشخص برای رودخانه گلابدره و عدم رعایت حرایم رودخانه‌ها و غسل‌ها، آلودگی قنات‌ها و آب‌های زیرزمینی توسط فاضلاب، شکل دفع روان آب‌های سطحی، سیل، زهکش‌ها و آلودگی ناشی از آن، تجاوز به حریم رودخانه‌ها)؛ **مسائل فضایی عملکردی** (کمبود فضا برای کاربری‌های پایانه‌ای و ایستگاهی، فرهنگی، تجاری، خدماتی، گردشگری و پذیرایی، فضاهای باز و تفریحی)؛ مهم‌ترین نیازهای محدوده نیز در راستای حل و بهبود ارتقای همین مسائل خواهد بود.

نتیجه‌گیری

در این تحقیق تعاریف انسان، شهر، طراحی شهری از دیدگاه نظریه‌پردازان حوزه شهرسازی بررسی و تحلیل شد. در این مطالعه در اغلب اندیشه‌های مربوط به دهه‌های اخیر به انسان به‌عنوان موجودی اجتماعی فرهنگی و دارای ارتباطی عمیق با محیط زندگی و زمینه‌های بومی فرض شده است. همچنین برای شهرها، ارتباط تنگاتنگی با فرهنگ و تمدن، تاریخ، اسطوره‌ها و افسانه‌ها، ویژگی‌های محیطی، صنعت، تجارت، کار و ... متصور شده و تعابیری جامع و پویا برای شهرها قائل شده‌اند. این پویایی و تنوع در ابعاد مختلف اقلیمی، سیاسی، فرهنگی، اجتماعی، نظامی، اقتصادی، صنعتی و ... متجلی بوده و ریشه‌های هویتی شهرها و ساکنان را می‌سازند.

همچنین شهرها و فضاهای شهری محل تأمین سلسله‌مراتبی از مهم‌ترین نیازهای انسانی در این تعاریف مشهود می‌باشد و یکی از شرایط انسان‌مداری شهرها این است که شهر یا فضای شهری انسان‌مدار باید محل ارتقاء مراتب ساکنانش باشد و مهیا برای تجلی ویژگی‌های انسانی و نمود "حیات مدنی" و "تمدن". بنابراین طراحی شهری باید این ویژگی‌های و کیفیت‌ها را مدنظر قرار داده و ارتقاء دهد. با جمع‌بندی نظریات ارائه شده پیرامون طراحی شهری از دیدگاه نظریه‌پردازان و تعاریف متفاوت به‌طور کلی می‌توان گفت: طراحی شهری انسان‌مدار عبارت است از مطالعه و طراحی عرصه‌های عمومی و همگانی به‌منظور ارتقاء بخشیدن به کیفیت‌های محیطی به‌عنوان محلی برای کمک به شکوفایی انسان‌ها.

کیفیت‌های ۱۲‌گانه عبارتند از: هویت و خوانایی، پایداری زیست‌محیطی، پایداری اجتماعی‌فرهنگی و اقتصادی، ایمنی و امنیت، کارایی و تنوع، پیاده‌مداری و سهولت دسترسی، پیوستگی و یکپارچگی، تناسب و مقیاس انسانی، آزادی، انعطاف‌پذیری، سرزندگی جذابیت و غنای حسی، عدالت باشد. طراحی شهری انسان‌مدار برای ارتقای کیفیات محیطی باید حائز کیفیت‌های جامع ۱۲‌گانه‌ای باشد.

شکل ۸. کیفیت‌های طراحی شهری انسان‌مدار

تحلیل نمونه مورد، مرکز تجریش تهران، با تکنیک سوات و کیفیت‌های ۱۲‌گانه می‌تواند به ارتقای انسان‌مداری در محدوده مذکور منجر شود. در این محدوده مورد مطالعه، رویکرد طراحی شهری انسان‌مدار با به‌کارگیری این کیفیت‌ها و ویژگی‌های در فرایند شناخت، تحلیل، برنامه‌ریزی و طراحی می‌تواند به خلق فضاهای شهری و محیط‌زیست انسان‌مدار منتهی شود.

References

- [1] Bahreini, Hossein. Urban Design Process (Second Edition), University of Tehran Press. 2003.
- [2] Mumford, Louise. Culture of Cities, translated by Aref Aghvami Moghaddam, Tehran, Ministry of Housing and Urban Development, Publications of the Center for Studies and Research and Urban Planning and Architecture, 1385.
- [3] Bacon, Edmund. Cities Design, translated by Farzaneh Taheri, Ministry of Housing and Urban Development, Publications of the Center for Studies and Research, Urban Planning and Architecture, First Edition. 1376.

- [4] Fakuhi, Nasser. Human Identity, Tehran, Ney Publishing, 1380.
- [5] Flamaki, Mohammad Mansour. A Note on the Concept of the City, Haftshahr Urban Planning and Architecture journal, No. 25 and 26, Fall and Winter 2008, Tehran, Ministry of Housing and Urban Development, Iran Urban Development and Improvement Company, Raja Tehran Publications, 1380.
- [6] Abbaszadegan, Mostafa. Social Psychological Dimensions of Urban Spaces, International Journal of Engineering, Iran University of Science and Technology, Tehran, (2005). 1(16), 69-84.
- [7] ateo Babiano, Iderlina. Sustainable + Mobility + Management: Pedestrian Space Management as a Strategy in Achieving Sustainable Mobility", Oikos Ph.D. summer academy 2003, Transport Research and Infrastructure Planning Laboratory, Civil Engineering Department, University of Tokyo, JAPAN. 2003.
- [8] Pakzad, Jahanshah. Theoretical Foundations and Process of Urban Design, Ministry of Housing and Urban Development, Shahidi Publications, First Edition. 2006.
- [9] Pakzad, Jahanshah. How do the pioneers of urban design in Iran think?, 2007.
- [10] Golkar, Kourosch. Exploration in the definition of urban design, Iranian Center for Architectural and Urban Studies and Research, Samin Novin Cultural and Artistic Institute, Tehran, first edition. 1999.
- [11] Tavassoli, M. Bonyadi, n. Urban Space Design - Urban Spaces and Their Place in Urban Life and Appearance Volumes 1 and 2, Center for Urban Planning and Architecture Studies and Research. 1992
- [12] Bentley, e. Alcek, A. Maureen, p. McGlynn, s. Smith, G. Responding environments: Design guide book, translation: Behzadfar, M., Iran University of Science and Technology Publications, first edition. 2003.
- [13] Carmona, M. Heath, T. Oc, T. Tisdell, S. Public space urban space, Architectural Press. 2003.
- [14] Department of Environment, Transport, and the Regions. By Design, Urban design in the planning system: towards better practice, CUBE. 2000
- [15] Golkar, Kourosch. Constituent components of urban design quality, Soffeh journal, 1379, No. 32, pp. 38-65
- [16] Golkar, Kourosch. From Birth to Maturity Urban Design, Soffeh journal, 1382, 13(36), 23-9.
- [17] Cowan, Robert. Urban Design Guidance Documents, translated by Golkar, K. And Hosseinian, S., Islamic Publications, first edition. 2006
- [18] Lak, Azadeh (2014) Application of contextual theory in urban design research, 2014, 12(1), 60-43.
- [19] Ismailzadeh Silabi, Aida. Golkar, Kourosch. Pious, Seyed Hassan Nemati Mehr, Marjan. Explicit Canvas Urban Design: Towards a Conceptual Framework, Sefeh Magazine, Volume 26, Number 4, Spring 2016, pp. 78-59.
- [20] Ansari, Mojtaba. Sharifian, Ehsan. Abdollahi Sabet, Mohammad Mehdi. Unificationism is a Divine Approach to Urban Design, Journal of City Identity, 1392, No. 16, Year 7, pp. 38-27.

- [21] Hakimian, Panthea. Dimension of urban design health. Soffeh journal, 1391, 22(1), pp. 100-87.
- [22] Gosling, D. Maitland, B. Concepts of Urban Design, Academy Editions, St. Martin's Press. 1984.
- [23] Lang, John. Urban design, typology of procedures and plans with more than fifty special cases, translated by Seyed Hossein Bahreini, University of Tehran, first edition. 1386.
- [24] Madanipour, Ali. Urban Space Design: An Attitude toward a Social-Spatial Process, translated by Mortezaei, F. Urban processing and planning company. 2000.
- [25] Jacobs, J. The Death and Life of Great American Cities, Random House. 1961.
- [26] Lynch, Quinn. Theory of city shape (third edition), translated by Seyed Hossein Bahreini, University of Tehran Press. 1384.
- [27] Carmona, M. Magalhães, C, D. Hammond, L. Public Space: The management dimension, Routledge. 2008.
- [28] Appleyard, D. Jacobs, A. Toward an Urban Design Manifesto, Journal of the American Planning Association, in Richard LeGates, The City Reader, 1987, pp. 164-175.
- [29] Tibalds, Francis. Popular urban planning: Improving the public environment in cities and towns, 1385.
- [30] Lacy, m. McCormick. K. Charter of New Urbanism, translated by Danesh, A. Basiri, R., Publications of Urban Planning and Processing Company, 2008.
- [31] <http://www.iichs.org>
- [32] Samsar, Mohammad Hassan and Sarayan, Fatemeh. Tehran TV, Tehran, Shahr Publishing, First Edition. 1999.

Dimensions and Criteria of People-Oriented Urban Design with Emphasis on the Environmental Qualities of Urban Spaces (Case Study: Tajrish District of Tehran)

Asghar Molaei

Assistant Professor, Faculty of Architecture and Urbanism, Tabriz Islamic Arts University, Tabriz, Iran (Corresponding Author) A.molaei@tabriziau.ac.ir

Received: [2022/2/3]

Accepted: [2022/3/16]

Abstract

Aims: The purpose of this article is to explain the place of the human in urban design and the dimensions and qualities of human-oriented urban design and its evaluation in the area of Tajrish Square in Tehran.

Methods: This research is a quantitative and qualitative approach and descriptive and analytical research methods and field research that has been done in theoretical and field sections, using documentary and library study methods, distribution of questionnaires and its statistical and qualitative analysis and field perceptions.

Findings: Urban design is a science, art, and profession that is the subject of organizing the environmental qualities of urban and public areas. This field can have different tendencies and approaches in technical, political, managerial, scientific, and social dimensions. The place of man in each of the urban design approaches can be varied depending on the principles of that approach. The modernist approach to man, the city, and urban design reduced man's place to a technical and universal phenomenon, regardless of social, cultural, or indigenous contexts.

Conclusion: The results of this study indicate that humanistic urban design is the study and design of public and public arenas in order to enhance environmental qualities as a vehicle to help human beings flourish and its qualities for application in the program. Urban planning and design are: identity and legibility, environmental sustainability, social, cultural, and economic sustainability, safety and security, efficiency and diversity, pedestrianism and ease of access, cohesion and integration, proportions and human scale, freedom, Flexibility, vitality, attractiveness and sensory richness, justice. In the case study, Tehran Tajrish Center, with valuable natural, historical, social, and cultural contexts, has several issues and problems, especially in the field of space and traffic. Analysis of this area, with the mentioned SWOT technique and qualities, can lead to the creation of urban spaces and a humane environment.

Keywords: people-oriented urban design, urban design Criteria, Urban Space, Environmental Qualities, Tajrish Square.